

*Dr Sonja Lučić, redovni profesor
Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu
ORCID: 0000-0002-7104-3572*

*Izvorni naučni rad
UDK: 378:[368.972:343.211.3
DOI: <https://doi.org/10.46793/XXIIMajsko.491L>*

PRAVNE I ETIČKE OBAVEZE VISOKOŠKOLSKIH USTANOVA DA OBEZBEDE PRISTUPAČNU LITERATURU SLEPIM I SLABOVIDIM LICIMA*

Rezime

Osobe sa invaliditetom nailaze na određene prepreke u obrazovnom procesu, posebno u visokom obrazovanju. Na primer, nastavna i ispitna literatura na većini visokoškolskih ustanova nije dostupna slepim i osobama sa oštećenim vidom, koje nisu u mogućnosti da čitaju pisana dela u formi u kojoj se ona najčešće objavljuju. Zbog toga su ove osobe prinuđene da same nabavljaju prilagođenu literaturu, a taj proces je dugotrajan i zamoran.

Nedostatak udžbenika u pristupačnom formatu je osnovni problem sa kojim se suočavaju slepi i studenti sa oštećenim vidom. Da bi im bilo omogućeno ustavom zagarantovano pravo na obrazovanje, pisana dela se moraju prilagoditi potrebama ovih lica. Autor u radu ukazuje na etičke i pravne obaveze obrazovnih institucija da poštuju i podržavaju prava osoba koje zbog invaliditeta imaju teškoće u čitanju literature. Osim toga, autor ukazuje na prepreke u autorskom pravu u procesu inkluzije osoba sa invaliditetom i neophodnost usklađivanja srpskog Zakona o autorskom i srodnim pravima sa Marakeškim ugovorom.

Ključne reči: autorsko pravo; pristupačni formati; invaliditet; ljudska prava; Marakeški ugovor.

1. Uvod

Obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima u čl. 26, st. 1 propisuje: "Svako ima pravo na obrazovanje...

* Rad je rezultat naučnoistraživačkog rada autora u okviru Programa istraživanja Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu za 2026. godinu koji se finansira iz sredstava Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Tehničko i stručno obrazovanje treba da bude svima podjednako dostupno na osnovu njihove sposobnosti”.¹

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2022. godine, u Srbiji živi 356.404 osoba sa invaliditetom.² Heterogenost osoba sa invaliditetom je velika i kreće se od fizičkih oštećenja do intelektualnih ili psiholoških oštećenja, pa čak i senzornih oštećenja. Invaliditet može biti vidljiv, ali ima slučajeva kada nije vidljiv. Sve ovo dalje navodi na zaključak da su zahtevi i potrebe za merama koje omogućavaju osobama sa invaliditetom nesmetano učešće u svakodnevnom životu veoma raznovrsni i moraju se razmatrati pojedinačno. Mere koje osobama sa invaliditetom olakšavaju svakodnevni život su, na primer, strukturna pristupačnost, sistemi indukcionih petlji, informacija na veb-sajtovima, informacije na znakovnom jeziku ili lako razumljivom jeziku, pisani prevod, tehnička pomagala za oštećeni sluh, zvučni zapis za oštećeni vid, odgovarajuća mesta za sedenje ili tihi prostori. Transparentnost je ključna za osobe sa invaliditetom, kako bi znale koliko su na primer pristupačne pojedinačne obrazovne ponude.

Ustav Republike Srbije, Zakon o visokom obrazovanju, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom propisuju prava osoba sa invaliditetom, obaveze institucija i zabranjuju diskriminaciju. Konkretno, Ustav Republike Srbije u čl. 71 propisuje da “svako ima pravo na obrazovanje... Svi građani imaju, pod jednakim uslovima, pristup visokoškolskom obrazovanju...”.³ Osim toga, Ustav u čl. 21, st. 3 propisuje da “je zabranjena svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta”.

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na puno, efikasno i ravnopravno učešće u društvu. Drugim rečima, osobe sa invaliditetom imaju pravo na pristupačnost. Pristupačnost je ljudsko pravo i neophodno je za inkluziju. Kad god ljudi naidu na prepreke, uskraćeno im je puno učešće u društvu i samim tim samostalno planiranje svakodnevnih životnih aktivnosti. Prepreke ne ometaju samo osobe sa invaliditetom, već i druge grupe ljudi, na primer roditelje osoba sa invaliditetom.

Pristupačnost zauzima centralno mesto u Konvenciji UN o pravima osoba sa invaliditetom.⁴ Član 9 Konvencije poziva na sprečavanje diskriminacije uklanjanjem fizičkih, komunikativnih i strukturnih barijera. To između ostalog znači i obavezu pojedinih institucija da obezbede odgovarajuća sredstva komunikacije dostupna osobama sa različitim invaliditetom, kao što su informacije na Brajevom pismu ili

¹ <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

² Izvor: Republički zavod za statistiku. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20231201-invaliditet?a=0&s=0102>

³ Ustav Republike Srbije: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html.

⁴ Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html.

jednostavnom jeziku. U tom kontekstu, digitalna pristupačnost postaje sve važnija za lica sa invaliditetom.

2. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom

Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom usvojila je Generalna skupština Ujedinjenih nacija 13. decembra 2006. godine, a stupila je na snagu 3. maja 2008. godine. Do danas Konvenciju je ratifikovalo 192 države i Evropska unija.⁵ Uz Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom takođe je usvojen Opcioni protokol 13. decembra 2006. godine i stupio je na snagu u isto vreme. Međutim, do danas ga je ratifikovalo samo 107 država, uključujući Srbiju.⁶

Konvencija zabranjuje sve oblike diskriminacije osoba sa invaliditetom. Ona im garantuje ista ljudska prava kao i svim drugim ljudima i precizira ova prava prema mogućim posebnim potrebama, kako bi im se omogućilo da žive samostalno i dostojanstveno kao deo društva. Između ostalog, Konvencija garantuje osobama sa invaliditetom pravo na samostalan i samoopredeljen život, jednako pravo na sopstvenu porodicu i pravo na rad ili zaposlenje. Takođe, ona garantuje jednako pravo na učešće u javnom i kulturnom životu, pristup obrazovanju i zaštitu od nasilja, eksploatacije i zlostavljanja.

Prema članu 1 Konvencije, osobe sa invaliditetom obuhvataju „osobe koje imaju dugotrajna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja, u interakciji sa različitim preprekama, mogu ometati njihovo puno, efikasno i ravnopravno učešće u društvu“. U Konvenciji je široko definisan „invaliditet“ kako bi se osiguralo da nijedna osoba sa invaliditetom ne može biti isključena iz zaštite Konvencije.

Pored prava osoba sa invaliditetom, Konvencija obavezuje države potpisnice da spreče sve oblike diskriminacije zasnovane na fizičkom ili mentalnom invaliditetu i da preduzmu sve moguće mere za otklanjanje diskriminacije. Zakoni, propisi, običaji i prakse koje stavljaju osobe sa invaliditetom u nepovoljan položaj moraju biti ukinuti ili izmenjeni kako bi bili u skladu sa Konvencijom. Osim toga, Konvencija obavezuje države članice da preduzimaju mere protiv stereotipa, predrasuda i štetnih praksi prema osobama sa invaliditetom. Ovo takođe uključuje podizanje javne svesti o potrebama osoba sa invaliditetom. Opcioni protokol dopunjuje Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom uspostavljanjem mehanizma za žalbe na međunarodnom nivou. Nakon iscrpljivanja svih nacionalnih pravnih lekova, pogođene osobe mogu podneti pojedinačnu žalbu ovom stručnom telu, koje potom odlučuje o žalbi. Štaviše, predviđen je istražni postupak kojim se Komitetu za osobe sa invaliditetom daje ovlašćenje da istražuje sistematska kršenja i da traži izjave od država.

⁵ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>.

⁶ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-persons-disabilities>.

3. Marakeški ugovor za omogućavanje pristupa objavljenim delima od strane lica koja su slepa, slabovidna ili na drugi način onemogućena da koriste štampane materijale

Slepe osobe, kao i osobe sa vidnim ili drugim smetnjama u čitanju, posledično imaju pristup malom procentu štampanih dela.⁷ Formatu knjiga koji su pristupačni slepim i osobama sa drugim teškoćama u čitanju su: knjige na Brajevom pismu; audio knjige u DAISY formatu; krupni font; E-knjige u EPUB3 formatu. Međutim, ne samo u našoj državi, nego u čitavom svetu više od 90 procenata štampanih dela nije dostupno u formatima pristupačnim slepim i osobama sa drugim teškoćama u čitanju.⁸

Nizak procenat dostupnih knjiga širom sveta prvenstveno je posledica pravnih razloga. Naime, književna, umetnička i naučna dela su generalno zaštićena kao intelektualna svojina i stoga podležu propisima o autorskim pravima. To znači da svako ko želi da načini i distribuirati kopiju zaštićenog dela mora imati dozvolu autora, izdavača ili drugog nosioca autorskog prava kome je autor ustupio određena imovinskopravna ovlašćenja. Dobijanje ove saglasnosti može biti prilično dugotrajno, pre svega zbog potrebe identifikacije nosioca prava. Osim toga, nosioci autorskih prava obično zahtevaju i naknadu za korišćenje autorskog dela, što predstavlja dodatnu finansijsku prepreku. Naime, proizvodnja knjiga dostupnih za korišćenje slepim i slabovidim osobama je veoma skupa i s obzirom na relativno mali broj potencijalnih kupaca nudi izdavačima mali potencijal za profit.

Pravne prepreke i problemi sa kojima se sreću osobe sa invaliditetom u autorskom pravu se donekle rešavaju takozvanom suspenzijom autorskog prava u interesu osoba sa invaliditetom. Naime, naš Zakon o autorskom i srodnim pravima u čl. 54 propisuje da je "za potrebe osoba sa invaliditetom, dozvoljeno bez dozvole autora i bez plaćanja autorske naknade, umnožavanje i stavljanje u promet autorskog dela, ako to delo ne postoji u traženom obliku, ako je njegova upotreba u direktnoj vezi sa invaliditetom tih osoba i u obimu koji zahteva određena vrsta invaliditeta i ako to umnožavanje i stavljanje u promet nije učinjeno radi ostvarivanja posredne ili neposredne imovinske koristi". Konkretno, ako određeno autorsko delo ne postoji u formatu pristupačnom slepim ili osobama sa teškoćama u čitanju, ove osobe mogu bez dozvole autora i bez plaćanja naknade štampani primerak knjige umnožiti u obliku audio zapisa. Međutim, za pretvaranje štampane knjige u audio zapis potreban je *word* ili *pdf* format koji osobama sa invaliditetom u najvećem broju slučajeva nije dostupan.

⁷ Ncube, C. B., Reid, B. E., Oriakhogba, D. O., „+Beyond the Marrakesh VIP Treaty: Typology of Copyright Access-Enabling Provisions for Persons with Disabilities“, The Journal of World Intellectual Property, 2020, str. 4.

⁸ Möller, C., *Der Marrakesch-Vertrag und seine Umsetzung in Deutschland*: https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/bd-2019-0090/html?srsId=AfmBOoqBJe9sy9xCb-_cvwOGaYCIL3N8gvKf3dw1SbO97qX2PAJoHtYb.

Sa pozivom na navedenu suspenziju lica sa invaliditetom bi mogla da izvrše digitalizaciju knjige pomoću skenera za knjige. Nakon toga, literatura u elektronskoj formi se može slušati pomoću govornog programa. Međutim, da bi bila izvršena digitalizacija na opisani način potrebno je da štampano izdanje knjige bude neoštećeno, to jest da po njemu ništa ne bude pisano, zaokruživano ili podvlačeno. Dodatni problem predstavlja činjenica što nemaju sve univerzitetske biblioteke skener za knjige.⁹ Dakle, iz tehničkih razloga osobe sa teškoćama u čitanju nisu u prilici da iskoriste suspenziju autorskih prava koja je propisana u njihovu korist.

Pod motom „pravo na čitanje“, Svetski savez slepih je skrenuo pažnju na ogromnu razliku između slepih i slabovidećih osoba u njihovom pristupu knjigama, a samim tim i kulturi i obrazovanju. Zbog svih pravnih prepreka sa kojima se suočavaju slepe osobe u pogledu nedostupnosti knjiga u formatu koji im odgovara, pod okriljem Svetske organizacije za intelektualnu svojinu je zaključen 2013. godine Marakeški ugovor za omogućavanje pristupa objavljenim delima od strane lica koja su slepa, slabovida ili na drugi način onemogućena da koriste štampane materijale (u daljem tekstu: Marakeški ugovor).¹⁰ Ovaj ugovor ne obavezuje autore ili izdavače da ponude dela u formatu pristupačnom slepim i slabovidim osobama, već reguliše izuzetke od autorskopравnih propisa koje države ugovornice treba da primene u korist osoba sa problemima u čitanju. Cilj je poboljšanje učešća ovih osoba u društvenom životu uklanjanjem postojećih prepreka u propisima o autorskim pravima, uključujući i oblasti kulture, obrazovanja, zapošljavanja, politike i slobode izražavanja i informisanja.

Marakeški ugovor nema za cilj da olakša pristup svim delima, već se ograničava na književna i umetnička dela u obliku teksta, notnih zapisa i/ili srodnih ilustracija. Ovaj Ugovor, dakle, obuhvata knjige svih žanrova, brošure, časopise, scenarije i štampane propovede. Štaviše, i „srodne“ ilustracije spadaju u njegov delokrug. To znači da slike u delu mogu biti opisane ili učinjene taktilno pristupačnim za slepe i slabovide osobe.¹¹ Međutim, snimljena muzička dela i filmovi nisu obuhvaćeni Marakeškim ugovorom.¹²

⁹ Prema dostupnim informacijama, samo Univerzitetska biblioteka u Beogradu ima robot skener najnovije generacije, koji je namenjen studentima sa hendikepom.

¹⁰ http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2020_01/t01_0340.htm.

¹¹ Möller, C., *Der Marrakesch-Vertrag und seine Umsetzung in Deutschland*: https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/bd-2019-0090/html?srsId=AfmBOoqBJe9sy9xCb-_cvwOGaYCIL3N8gvKf3dw1SbO97qX2PAJoHtYb.

¹² Vujičić. N., *Ograničenje autorskog prava za potrebe osoba sa invaliditetom - osvrt na pristupanje Srbije Marakeškom ugovoru*, Zbornik radova: Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije, Beograd, 2020, str. 371.

Ugovor se odnosi ne samo na slepe i slabovide osobe, već i, pod preciznije definisanim uslovima, osobe sa poteškoćama u čitanju ili fizičkim invaliditetom koje ne mogu da čitaju štampani tekst, kao na primer osobe sa disleksijom.¹³

U Evropskoj uniji je vođena pravna borba oko sprovođenja ugovora. To je zahtevalo uključivanje Evropskog suda pravde kako bi se razjasnili jurisdikcijski sporovi između EU i država članica.¹⁴ Kao rezultat pravnog spora, EU je ovlašćena da ratifikuje Marakeški ugovor. Zastupajući svojih 28 država članica, EU je potom ratifikovala Marakeški ugovor 1. oktobra 2017. godine. Ovo je omogućilo da ugovor stupi na snagu širom Evrope 1. januara 2019. godine. Pravna implementacija je sprovedena kroz dva pravna akta. Prvo, EU je usvojila Uredbu 2017/1563, koja, u okviru sprovođenja Marakeškog ugovora, reguliše pravne transakcije sa trećim zemljama van Evropske unije i ne zahteva dalju implementaciju od strane država članica. Osim navedene Uredbe, u EU je usvojena i Direktiva 2017/1564, koja ima za cilj da obezbedi usklađenu primenu Marakeškog ugovora u EU. U međuvremenu, u cilju implementacije Marakeškog ugovora i Direktive 2017/1564 države članice EU su izvršile izmene svojih nacionalnih propisa o autorskim pravima u korist slepih, slabovidih i osoba sa drugim poteškoćama u čitanju štampanog teksta.

Marakeški ugovor je prvi ugovor o autorskim pravima koji sadrži principe ljudskih prava, uključujući principe proklamovane Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom.¹⁵ U tom smislu, pojedini autori smatraju da Marakeški ugovor teži da uskladi prava intelektualne svojine i norme ljudskih prava na način koji omogućava ostvarivanje zajedničkih ciljeva zaštite kreativnih rezultata i pronalazaka, uz istovremeno obezbeđivanje pristupa tim rezultatima.¹⁶

Srbija je 2020. potpisala Marakeški ugovor i obavezala se da će putem ograničenja autorskog prava omogućiti umnožavanje, stavljanje u promet i davanje na posluđu primeraka autorskih dela u formatima koji su prilagođeni slepim i slabovidim licima, kao i prekograničnu razmenu takvih primeraka. Međutim, na većini visokoškolskih ustanova u Srbiji do danas ne postoji pristupačna literatura studentima kojima je neophodna. Glavna prepreka za obezbeđivanje pristupačne literature je

¹³ Hilty, M.R., Köklü, K., Kur, A., Nérissou, S., Drexler, J., Lewinski, S., *Positionspapier des Max-Planck-Instituts für Innovation und Wettbewerb*: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2077544/component/file_2265660/content

¹⁴ Aichele, V., *Mehr barrierefreie Bücher: warum der Vertrag von Marrakesch endlich umgesetzt werden muss.*, 2016. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-47799-5>.

¹⁵ Ferri, D., Rossello, G., *The Role of the Marrakesh Treaty in Supporting Access to Printed Material for People Who Are Blind or Visually Impaired: A Critical Discussion of the Results of an Empirical Study Conducted in Six European Countries*: <https://www.mdpi.com/2673-7272/3/2/11>.

¹⁶ Ncube, C.B., Reid, B., Oriakhogba, D. *Beyond the Marrakesh VIP Treaty: Typology of Copyright access-enabling Provisions for Persons with Disabilities*. *J World Intellect Prop*; 1–17, 2020, DOI: [org/10.1111/jwip.12144](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3546848): https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3546848.

neusklađenost Zakona o autorskom i srodnim pravima sa Marakeškim ugovorom. U nastavku rada će najpre biti dat prikaz domaćih propisa koji obavezuju visokoškolske ustanove da obezbede pristupačnu literaturu osobama sa invaliditetom. Osim toga, autor će ukazati na planirane izmene Zakona o autorskom i srodnim pravima koje će otkloniti glavnu prepreku za obezbeđivanje pristupačne literature na visokoškolskim ustanovama.

4. Domaći propisi koji obavezuju visokoškolske ustanove na prilagođavanje udžbenika osobama sa invaliditetom

Zakon o visokom obrazovanju u čl. 103, st. 5 propisuje da studenti sa invaliditetom i studenti upisani po afirmativnoj meri koji u tekućoj školskoj godini ostvare 36 ESPB bodova imaju pravo da se u narednoj godini finansiraju iz budžeta. Isti Zakon u čl. 109, st. 2 propisuje da student sa invaliditetom i student koji je upisan na studije po afirmativnoj meri zadržava status studenta do isteka roka od 12 godina. Ove zakonske mere olakšavaju studiranje osoba sa invaliditetom. Međutim, one ne utiču na rešavanje glavnog problema u obrazovanju slepih i slabovidih osoba. Ipak, pojedini drugi propisi obavezuju visokoškolske ustanove da obezbede pristupačnu literaturu osobama sa invaliditetom.

Pravilnik o standardima za akreditaciju visokoškolskih ustanova u okviru standarda 8 propisuje "da visokoškolska ustanova obezbeđuje potrebne uslove studentima za uspešno savladavanje studijskih programa".¹⁷ Uputstvo 8.7. za primenu standarda 8 propisuje da "visokoškolska ustanova pruža dodatnu podršku studentima iz osetljivih grupa. Dodatna podrška obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu svakom studentu iz osetljivih društvenih grupa, kome je usled socio-ekonomski nepovoljnog položaja, postojanja senzornog, motornog, intelektualnog ili drugog oblika invaliditeta, teškoća u učenju i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju.

Dodatna podrška podrazumeva usluge koje se pružaju studentima radi ispunjavanja akademskih obaveza pod ravnopravnim uslovima.

Oblici dodatne podrške su:

1. obezbeđivanje tumača za znakovni jezik za potrebe nastave, polaganja ispita i izvršavanja administrativnih fakultetskih obaveza;
2. prilagođavanje udžbenika (elektronski format, zvučni format, format na Brajevom pismu i dr.) u skladu sa Pravilnikom o načinu prilagođavanja sadržaja i/ili formata udžbenika;
3. organizovanje nastave u skladu sa vremenskim i drugim ograničenjima studenta (ograničenjima u pogledu prevoza korisnika kolica, organizovanje nastave u pristupačnom prostoru u nadležnosti visokoškolske ustanove i dr.);
4. obezbeđivanje neophodne asistivne tehnologije za potrebe ispunjavanja akademskih obaveza;

¹⁷ Pravilnik o standardima za akreditaciju visokoškolskih ustanova (Sl. glasnik RS, br. 8 od 29. januara 2026. godine).

5. pružanje svih drugih usluga u skladu sa zakonom i ovim pravilnikom koje su neophodne kako bi studenti iz osetljivih grupa mogli da ispunjavaju akademske obaveze pod ravnopravnim uslovima.

6. Visokoškolska ustanova donosi Pravilnik o kriterijumima i načinima za pružanje podrške studentima iz osetljivih društvenih grupa. Pravilnik sadrži detaljno razrađene mehanizme podrške koje visokoškolska ustanova pruža, pod kojim uslovima, kao i izvore finansiranja tih usluga. Visokoškolska ustanova ima najmanje jednog izvršioca sa visokim obrazovanjem - društveno-humanističkih nauka - na poslovima planiranja podrške”.

Pored navedenog Pravilnika, i Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju studijskih programa u okviru standarda 10 propisuje da se za izvođenje “studijskog programa obezbeđuju odgovarajući ljudski, prostorni, tehničko-tehnološki, bibliotečki i drugi resursi koji su primereni karakteru studijskog programa i predviđenom broju studenata”.¹⁸ U uputstvu 10.7 za primenu standarda 10 propisano je da “visokoškolska ustanova obezbeđuje pokrivenost svih predmeta odgovarajućom udžbeničkom literaturom, učilima i pomoćnim sredstvima koja su raspoloživa na vreme i u dovoljnom broju za normalno odvijanje nastavnog procesa tog studijskog programa”.¹⁹

Oba Pravilnika jasno propisuju obavezu visokoškolskih ustanova da obezbede pokrivenost svih predmeta odgovarajućom udžbeničkom literaturom, uključujući i obavezu prilagođavanja udžbenika studentima iz osetljivih društvenih grupa, u koje spadaju i osobe sa invaliditetom.

5. Implementacija Marakeškog ugovora u Zakon o autorskom i srodnim pravima

Zakon o autorskom i srodnim pravima u čl. 54 propisuje suspenziju u interesu lica sa invaliditetom. U smislu navedenog propisa “za potrebe osoba sa invaliditetom, dozvoljeno je bez dozvole autora i bez plaćanja autorske naknade, umnožavanje i

¹⁸ Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju studijskih programa, (Sl. glasnik RS, br. 8 od 29. januara 2026. godine).

¹⁹ Visokoškolske ustanove internim propisima, takođe, predviđaju oblike podrške pripadnicima osetljivih društvenih grupa. Na primer, Pravilnik Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu o kriterijumima i načinima pružanja podrške studentima iz osetljivih društvenih grupa u čl. 4 propisuje da “oblici podrške koje Fakultet pruža studentu koji je pripadnik osetljive društvene grupe su:

- obezbeđivanje udžbenika i drugih nastavnih sredstava za potrebe praćenja nastave; ...
- obezbeđivanje neophodne tehnologije za olakšavanje praćenja nastave i vežbi”. Sa druge strane, Pravilnik o načinu podrške studentima Univerziteta u Kragujevcu iz osetljivih društvenih grupa u čl. 2, st. 1 propisuje da “Univerzitet u Kragujevcu i fakulteti u njegovom sastavu u obavljanju delatnosti visokog obrazovanja polaze od principa pružanja mogućnosti pojedincima da pod jednakim uslovima steknu visoko obrazovanje i da se obrazuju tokom čitavog života, uz poštovanje ljudskih prava i građanskih sloboda, uključujući zabranu svih vidova diskriminacije”.

stavljanje u promet autorskog dela, ako to delo ne postoji u traženom obliku, ako je njegova upotreba u direktnoj vezi sa invaliditetom tih osoba i u obimu koji zahteva određena vrsta invaliditeta i ako to umnožavanje i stavljanje u promet nije učinjeno radi ostvarivanja posredne ili neposredne imovinske koristi". U cilju stvaranja jednakih mogućnosti i unapređenja položaja osoba sa invaliditetom, ovom odredbom se obezbeđuje da monopolsko pravo autora ne predstavlja prepreku za pristup autorskim delima od strane osoba sa invaliditetom. Početkom 2020. godine Srbija je pristupila Marakeškom ugovoru. Implementacija rešenja iz Marakeškog ugovora počela je nedavno, nacrtom Zakona o autorskom i srodnim pravima čija je javna rasprava u toku.²⁰ Članovima 65-67 nacrtu Zakona o autorskom i srodnim pravima, u skladu sa obavezama koje je Srbija preuzela potpisivanjem Marakeškog ugovora, uvodi se posebna suspenzija autorskog prava u interesu lica koja su slepa, slabovidna ili na drugi način onemogućena da koriste štampane materijale. U obrazloženju nacrtu Zakona je istaknuto da "navedenim odredbama se slepim i slabovidnim licima, kao i ustanovama koje se bave obrazovanjem i stručnim osposobljavanjem navedenih lica, omogućava da mogu da pretvaraju objavljena autorska dela (knjige, časopise, notne zapise i drugi štampani materijal) u formate koji su prilagođeni slepim i slabovidnim licima, bez potrebe da traže saglasnost od nosilaca autorskog prava".

Lica koja su obuhvaćena navedenom suspenzijom su slepa i lica sa oštećenim vidom. Osim toga, suspenzijom su obuhvaćena i lica koja imaju fizički hendikep zbog koga ne mogu da drže ili koriste knjigu. Pravo da koriste ovu suspenziju imaju i lica koja izrađuju dela u prilagođenom formatu u ime slepih ili slabovidnih lica, kao i neprofitne organizacije kojima je pružanje usluga obrazovanja, stručnog osposobljavanja, prilagođenog čitanja i omogućavanje pristupa informacijama slepim i slabovidnim licima osnovna ili jedna od osnovnih delatnosti (ovlašćena tela). Navedena lica mogu bez "dozvole autora i bez plaćanja autorske naknade da umnožavaju i prerađuju primerke objavljenih autorskih dela da bi izradila primerke dela u formatu koji je prilagođen slepim i slabovidnim licima, kao i da primerke dela u prilagođenom formatu stave u promet (radi isključivog korišćenja od strane slepih i slabovidnih lica) i da ih učine dostupnim javnosti žičnim i bežičnim putem na način koji omogućava pojedincu (slepim i slabovidnim licima) individualni pristup delu sa mesta i u vreme koje on odabere".

Članom 66 nacrtu zakona se reguliše prekogranična razmena primeraka dela u prilagođenom formatu. U smislu, navedene odredbe, lica koja su obuhvaćena ovom suspenzijom mogu bez dozvole autora i bez plaćanja naknade da uvezu ili na drugi način pribave primerak dela u prilagođenom formatu, ako je takav primerak dela stavljen u promet, javno saopšten ili na drugi način učinjen dostupnim od strane ovlašćenog tela koje ima sedište u nekoj od zemalja članica Marakeškog ugovora. Sa druge strane, ovlašćeno telo koje je u Republici Srbiji načinilo primerak dela u prilagođenom formatu ima pravo da bez dozvole autora i bez plaćanja autorske naknade taj primerak stavi u promet, javno saopšti ili na drugi način učini dostupnim

²⁰ <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/160326/160326-vest10.html>.

licu koje je slepo ili ovlašćenom telu koje ima poslovno sedište u državi članici Marakeškog ugovora.²¹

U cilju ispunjenja obaveza koje su preuzete potpisivanjem Marakeškog ugovora, nacrtom Zakona je predviđeno da su ovlašćena tela dužna da se staraju da se primerici dela u prilagođenom formatu stavljaju u promet, javno saopštavaju i na drugi način čine dostupnim isključivo licima koja su slepa ili drugim ovlašćenim telima. Ovlašćena tela su takođe dužna da preduzimaju mere kako bi sprečila neovlašćeno umnožavanje, javno saopštavanje i na drugi način činjenje dostupnim javnosti primeraka dela u prilagođenom formatu.

Predloženim odredbama nacрта Zakona o autorskom i srodnim pravima u interesu slepih i slabovidih lica stvara se podsticajno pravno okruženje, koje olakšava slepim, slabovidim i osobama sa poteškoćama u čitanju štampanog teksta pristup delima zaštićenim autorskim pravima.

6. Zaključak

Inkluzija osoba sa invaliditetom predstavlja jedno od osnovnih ljudskih prava. Primarnu odgovornost za poštovanje prava osoba sa invaliditetom snose vlade. Sa druge strane, institucije imaju ključnu ulogu u promociji inkluzije osoba sa invaliditetom u okviru svoje delatnosti. Etički argument za inkluziju osoba sa invaliditetom počiva na principu ljudskog dostojanstva i pravu na jednake mogućnosti. Svaka osoba, bez obzira na svoje sposobnosti, zaslužuje da se prema njoj postupa sa poštovanjem i dostojanstvom i treba da ima isti pristup obrazovanju, zapošljavanju i drugim osnovnim uslugama. Uskraćivanje ovih prava osobama sa invaliditetom nije samo nepravedno, već i potkopava vrednosti pravičnosti, saosećanja i društvene odgovornosti. Sa druge strane, brojni međunarodni i nacionalni propisi regulišu inkluziju osoba sa invaliditetom i zabranjuju diskriminaciju prema njima. Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom je najvažniji međunarodni propis koji potvrđuje ljudska prava osoba sa invaliditetom i utvrđuje obaveze država potpisnica da promovišu i štite ova prava. Ova Konvencija ima za cilj da osigura da osobe sa invaliditetom ne budu u nepovoljnom položaju i da mogu da učestvuju u društvenom životu na istom nivou kao i osobe bez invaliditeta. Visokoškolske ustanove su, takođe, obavezne da sprovedu Konvenciju i promovišu inkluziju na univerzitetima.

Međutim, inkluzija osoba sa invaliditetom nije samo pitanje poštovanja propisa ili društvene odgovornosti. Ona je osnovni imperativ ljudskih prava. Institucije imaju moralnu i etičku obavezu da poštuju i podržavaju prava osoba sa invaliditetom i da stvaraju inkluzivno okruženje u kojem svi mogu da napreduju. Prihvatanjem inkluzije, institucije mogu doprineti pravednijem i ravnopravnijem društvu, a istovremeno i same ostvariti značajne koristi.

²¹ Videti čl. 66 nacрта Zakona o autorskom i srodnim pravima.

Svi ljudi, sa ili bez invaliditeta, imaju pravo na jednako učešće u obrazovanju. Marakeški ugovor predstavlja prekretnicu u otklanjanju diskriminacije slepih, slabovidih i osoba sa drugim poteškoćama u čitanju štampanog teksta. Iako je Srbija ratifikovala Marakeški ugovor, koji je stupio na snagu 24. maja 2020. godine, do danas nisu usklađene odredbe Zakona o autorskom i srodnim pravima sa ovim Ugovorom. Ovo usklađivanje bi omogućilo visokoškolskim institucijama legalno konvertovanje udžbeničke literature u pristupačne formate, što je njihova zakonska obaveza. Međutim, trenutna prepreka ispunjavanju ove zakonske obaveze su propisi o autorskim pravima.

Pravo slepih, slabovidih i osoba sa drugim poteškoćama u čitanju štampanog teksta na jednake mogućnosti u obrazovanju ne zavise isključivo od neophodnih izmena propisa o autorskim pravima. Osim toga, potrebno je veće angažovanje društva. Objavljivanje štampanih tekstova u pristupačnom formatu mora postati standardna praksa. U tom smislu, svim relevantnim institucijama, bilo da su u pitanju škole, univerziteti ili biblioteke moraju biti trajno obezbeđena dovoljna sredstva za pretvaranje literature u pristupačne formate.

*Sonja Lučić, Ph.D., Full-time Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

LEGAL AND ETHICAL OBLIGATIONS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS TO PROVIDE ACCESSIBLE LITERATURE TO THE BLIND AND VISUALLY IMPAIRED

Summary

Persons with disabilities encounter certain obstacles in the educational process, especially in higher education. For example, teaching and examination literature at most higher education institutions is not accessible to blind and visually impaired people, who are unable to read written works in the form in which they are most commonly published. Therefore, these persons are forced to acquire adapted literature themselves, and this process is time-consuming and tiring.

The lack of textbooks in accessible formats is the main problem faced by blind and visually impaired students. In order to enable them to exercise their constitutionally guaranteed right to education, written works must be adapted to the needs of these persons. In the paper, the author points out the ethical and legal obligations of educational institutions to respect and support the rights of persons who have difficulties reading literature due to disabilities. In addition, the author points out obstacles in copyright in the process of inclusion of persons with

disabilities and the necessity of harmonizing the Serbian Law on Copyright and Related Rights with the Marrakesh Treaty.

Key words: *copyright, accessible formats, disability, human rights, Marrakesh treaty.*

Literatura

- Aichele, V., *Mehr barrierefreie Bücher: warum der Vertrag von Marakesch endlich umgesetzt werden muss*, 2016. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-47799-5>.
- Vujičić, N., *Ograničenje autorskog prava za potrebe osoba sa invaliditetom - osvrt na pristupanje Srbije Marakeškom ugovoru*, Zbornik radova: Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije, Beograd, 2020.
- Ferri, D., Rossello, G., *The Role of the Marrakesh Treaty in Supporting Access to Printed Material for People Who Are Blind or Visually Impaired: A Critical Discussion of the Results of an Empirical Study Conducted in Six European Countries*: <https://www.mdpi.com/2673-7272/3/2/11>.
- Zakon o visokom obrazovanju: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_visokom_obrazovanju.html.
- Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html.
- Marakeški ugovor za omogućavanje pristupa objavljenim delima od strane lica koja su slepa, slabovidna ili na drugi način onemogućena da koriste štampane materijale: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2020_01/t01_0340.htm
- Möller, C., *Der Marrakesch-Vertrag und seine Umsetzung in Deutschland*: https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/bd-2019-0090/html?srsltid=AfmBOoqBJe9sy9xCb_cvwOGaYCIL3N8gvKf3dw1SbO97qX2PAJoHtYb.
- Ncube, C.B., Reid, B.E., Oriakhogba, D.O., *Beyond the Marrakesh VIP Treaty: Typology of Copyright Access - Enabling Provisions for Persons with Disabilities*, The Journal of World Intellectual Property, 2020.
- Pravilnik o standardima za akreditaciju visokoškolskih ustanova, Sl. glasnik RS, br. 8 od 29. januara 2026.
- Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju studijskih programa, Sl. glasnik RS, br. 8 od 29. januara 2026.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Ustav Republike Srbije: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html
- Hilty, M.R., Köklü, K., Kur, A., Nérison, S., Drexler, J., Lewinski, S., *Positionspapier des Max-Planck-Instituts für Innovation und Wettbewerb*: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2077544/component/file_2265660/content